

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

ПОЛІТИЧНИЙ І ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК МІСТ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-431 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«014 Середня освіта (Історія)
Мануйлова Каріна Ігорівна
Керівник: к.і.н., доцент Бойков О.Ю.
Рецензент: к.і.н., доцент Геринбург О.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Виникнення і розвиток міст у Західній Європі у добу Середньовіччя.....	6
РОЗДІЛ 2. Принципи організації та механізми здійснення влади у містах Західної Європи.....	20
РОЗДІЛ 3. Правовий розвиток міст.....	30
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	47

ВСТУП

Актуальність. Процес активної урбанізації у Західній Європі часів Середньовіччя заклав підвалини сучасної політичної карти Європи та європейської цивілізації загалом. Приблизно з IX – XI ст. почався процес утворення середньовічних міст, складання міської системи, який завершився до XII – XIII ст. Західне середньовічне місто увібрало в себе деякі традиції античного полісу, але разом з тим істотно відрізнялось від нього, так як відразу ж стало соціально відділятися від села.

Дослідження середньовічних міст не втрачають своєї актуальності і сьогодні, адже місто можна розглядати як історичний феномен, органічну складову і динамічний фактор своєї епохи, одне з найважливіших джерел формування та розвитку системи відносин Середньовіччя, як якісний ступінь в загальноісторичному процесі урбанізації. Головним завданням сучасних розвідок є показати середньовічне місто комплексно, в різноманітних його проявах і як одну з основних структур середньовічного суспільства. Саме у Західній Європі місто зуміло досягти найбільших успіхів як соціальна структура і зіграло непересічну роль у розвитку західноєвропейської політичної, економічної, соціальної та правової системи.

Мета дослідження – охарактеризувати політичний і правовий розвиток міст Західної Європи у добу Середньовіччя.

Завдання дослідження:

1. проаналізувати процес виникнення та розвитку міст у Західній Європі у середні віки;
2. охарактеризувати принципи організації та механізми здійснення влади у містах Західної Європи;
3. визначити характерні риси правового розвитку міст у середні віки.

Об'єктом дослідження є західноєвропейське місто доби Середньовіччя.

Предметом дослідження є політичний і правовий розвиток міст Західної Європи у добу Середньовіччя.

Хронологічні межі дослідження охоплюють X – XV століття – період високого та пізнього Середньовіччя, час від виникнення міст у Західній Європі та до закінчення епохи середніх віків.

Територіальні межі дослідження – країни Західної Європи з огляду на середньовічні кордони.

Історіографія та стан дослідження проблеми. Історія середньовічного міста привертала до себе пильну увагу вчених починаючи з XVIII ст. найбільш проблемним є питання зародження середньовічного міста, на сьогодні існує ряд теорій його походження: інституційно-правова, романістична (О. Тьєрі, Ф. Гізо), вотчинна (К. Ейхгорн), маркова (Г. Маурер, О. фон Белов), ринкова (Ф. Шредер, Р. Зом) та ін. Радянська історіографія пояснювала генезу середньовічного міста як феномену феодалізму економічними факторами. У сучасній історичній науці існує багато концепцій виникнення західноєвропейського міста у добу Середньовіччя, але комплексно пояснити цей феномен жодна з них поки що не здатна.

Крім цього проблеми політико-правового та соціокультурного розвитку міст досліджували такі видатні вчені: М. Блок [20], Ж. Ле Гофф [29], А. Анісімова [17; 18], В. Буданова [22], А. Гуревич [25], Д. Петрушевський [33], А. Сванідзе [37; 38; 39], В. Стокліцька-Терешкович [40], А. Ястребіцька [46] та інші.

Джерельна база дослідження. Джерельну базу дослідження складають у більшості своїй нормативні документи (хартії, статuti, привілеї), що стосуються зародження міст, їх внутрішньої організації, економічної діяльності та змін у соціальній структурі населення. Ці ж документи водночас ілюструють процес еволюції правового поля життя

та діяльності міст загалом та окремих його громадян [1; 3 – 16]. Крім того, використані доступні автору джерела особового походження, які дають змогу більш яскраво відтворити історичну реальність життя міщан епохи Середньовіччя [2, с. 191 – 195].

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають принципи історизму та об'єктивності. У процесі розв'язання поставлених завдань використано загальнонаукові методи (індукція та дедукція), які застосовувалися для аналізу фактів та їх систематизації. З-поміж спеціальних історичних методів авторка використала хронологічний, проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний. Під час аналізу процесів зародження і розвитку західноєвропейських міст використано методи систематизації та класифікації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що робота створює можливості для подальшої розробки актуальної тематики урбанізаційних процесів у Західній Європі, політико-правового та соціально-економічного розвитку міст, міського самоврядування і т.д. Також матеріали дослідження можуть бути використані під час написання спеціальних і узагальнюючих праць, розробленні лекційних та семінарських курсів з історії Західної Європи епохи Середньовіччя, історії держави і права зарубіжних країн.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи складає 50 с.

РОЗДІЛ 1

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІСТ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Виникнення міста – феномен епохи розвиненого феодалізму. Якщо у період раннього середньовіччя у Західній Європі відомо кілька десятків (за деякими даними – кілька сотень) значних за розмірами поселень міського, а радше – доміського типу, то на кінець XV ст. їх існувало вже близько 10 тис. різного розміру.

Зародження західноєвропейського міста у добу Середньовіччя мало непересічне значення в історії розвитку феодалізму та історії людства загалом, воно стало так би мовити «життєвим нервом епохи». Через це поява та поступ західноєвропейського міста стали предметом численних розвідок науковців починаючи з XVIII століття. Та у надалі, одночасно з процесом вдосконалення методології та новими підходами в історичних дослідженнях, ця проблематика продовжує займати одне з чільних місць у дослідженнях істориків [37, с. 12]. Численні дослідження істориків різних періодів породили ряд теорій, які були покликані віднайти корені та причини зародження феодального міста у Західній Європі.

У XIX – I половині XX століття більшість дослідників, які розробляли теорії міста, основну увагу звертали на інституційно-правове вирішення проблеми, тобто займалися вивченням міського права, різними міськими інституціями. Ці теорії дістали назву інституційно-правових [32, с. 165].

Наступна теорія, яка прагнула пояснити причину виникнення середньовічних міст, – романістична. Творцями цієї теорії були французькі вчені Ф. Гізо і О. Тьєрі. Вони вважали, що західноєвропейське місто не є продуктом або феноменом процесів

феодалізації, тобто не є явищем властивим власне феодалізму, і зображали його як нащадка античного міста часів Римської імперії [22, с. 223]. Звідси і назва теорії.

Німецькі та англійські науковці на основі аналізу матеріалів Північно-Західної і Центральної Європи (не романізованої) прагнули пояснити процеси зародження західноєвропейського середньовічного міста явищами власне феодального суспільства, передусім інституційним та правовим поступом.

Інша теорія зародження міста у середньовічній Західній Європі – вотчинна. Її активним розробником є відомий історик К. Ейхгорн. Творці цієї теорії пов'язували генезу міста з вотчиною [42, с. 29].

Маркова теорія також була розроблена німецькими вченими – Г. Маурером, О. фон Беловим та ін. Зародження міста вони шукали у вільній сільській громаді – марці, властивій німецькому феодалізму [28, с. 16].

Наступна теорія – бургова (burg – фортеця). Її прибічники вбачали причину зародження феодального міста у бурговому праві [35, с. 51].

Творці ринкової теорії (Ф. Шредер, Р. Зом) виводили витoki середньовічного міста з торгових місць чи містечок [38, с. 228].

Розробники кожної з теорій або концепцій вважали провідним лише один якийсь фактор зародження та розвитку західноєвропейського міста. Тому, як результат, усім їм притаманна методологічна односторонність. Починаючи з ХІХ – першої половини ХХ ст. науковці здійснили ряд спроб синтезувати воєдино по дві або кілька різних теорій. Наприклад, намагалися об'єднати бургову і ринкову теорії. Але якісного результату цей експеримент все ж таки не зміг спродувати.

Бельгійський історик А. Піренн спробував включити до концепції виникнення західноєвропейського міста економічний фактор – міжрегіональну і міжконтинентальну торгівлю. Одну з провідних позицій у цьому процесі А. Піренн відводить середньовічному купецтву.

Теорія А. Піренна отримала назву торгової концепції, або торгової теорії. Проте вона не була сприйнята належним чином багатьма дослідниками міста та істориками Середньовіччя [22, с. 223].

Сучасні міські теорії у переважній більшості мають ті ж недоліки, які були властиві теоріям XIX і першої половини XX ст. – досі не існує комплексної концепції, яка б пояснила процес зародження міста як історичне явище. Однією з популярних теорій є поширена нині археологічна [22, с. 224]. Очевидно, що авторами цієї теорії є археологи, які проводять розкопки середньовічних західноєвропейських міст. Ця наука дає надзвичайно багатий матеріал, який ілюструє господарський розвиток міста, процес його виникнення, його характер, ступінь розвитку ремесла, внутрішньої і зовнішньої торгівлі, можливу економічну спеціалізацію. У той же час рештки матеріальної культури як свідчення зародження міста також є досить однобічними і не охоплюють усі сфери соціокультурного становлення міст.

Радянська історіографія пояснювала генезу середньовічного міста як феномену феодалізму економічними факторами [46, с. 10].

Певні зрушення в дослідженні історії середньовічного міста спостерігаються в сучасній зарубіжній історіографії. Деякі дослідники починають пов'язувати появу міста з суспільним поділом праці, з розвитком товарних відносин, тобто з економічними процесами феодалізації. Отже, в сучасних дослідженнях генези середньовічного міста зарубіжна історіографія починає схилитися до економічних механізмів.

Процес виникнення феодального міста як центру ремесла і торгівлі веде свій початок від епохи високого Середньовіччя. Звісно, подекуди в Європі міста виникли на кілька століть раніше – це передусім середземноморські портові міста Амальфі, Гаета, Барі, Генуя, Венеція, Палермо, Марсель та ін. [38, с. 228]. Ці осередки змогли вчасно переорієнтувати зовнішню торгівлю у IX – X ст. у момент ослаблення

арабського і візантійського впливу в південному торговому регіоні. Піднімались і деякі торговельно-ремісничі центри, які були пов'язані з морською торгівлею; таким містом в X ст. в Північній Італії стала Павія, яка мала вигідне географічне розташування на перехресті шляхів з Альп в Апенніни. Значну роль в її піднесенні зіграла і та обставина, що вона здавна була столицею Лангобардського королівства. Великим містом була також Равенна – центр візантійського впливу в Італії.

У XI – XII ст. виникли і отримали деякі політичні права міста Північно-Східної Франції, Рейнської Німеччини, Фландрії, Центральної, Східної та Південної Англії, Середньої і Північної Італії; після цього весь континент починає покриватися мережею більш дрібних міст. Фактори, що сприяли перетворенню колишнього поселення в місто або виникнення нового міського центру, були найрізноманітнішими. Тут могли грати роль і військово-політичні обставини (потреба в фортеці, заступництво з боку місцевого сеньйора) [29, с. 84], і соціально-економічні мотиви, (наприклад, існування традиційного ринку, перевалочного пункту товарів і т.п.) [25, с. 48]. Велику роль в процесі виникнення середньовічного міста зіграли географічні фактори: зручний рельєф, річки, перетин сухопутних доріг; морські затоки нерідко не просто сприяли перетворенню доміського поселення в місто, але і грали в цьому надзвичайно важливу роль. Історія виникнення та розвитку найбільших міських центрів середньовічної Європи досить переконливо доводить, що їх підйом став можливим у результаті поєднання ряду сприятливих факторів, серед яких не останню роль зіграла зручність розташування [40, с. 57].

Топографія західноєвропейських середньовічних міст була досить різноманітною і відображала особливості виникнення, розташування і розвитку кожного з них. Але, не зважаючи на це, будь-яке з міст мало елементи, спільні для всіх: це ринок, кафедральний собор, укріплений центр (бург, сіті, замок), палаци-фортеці для проживання в місті

магнатів, аристократії, будівля органів міського управління (ратуша, синьйорія тощо) і, нарешті, міські стіни, які нерідко у процесі зростання міста могли оперізувати його кілька разів. У середині цих стін місто представляло собою заплутане мереживо вузеньких вуличок і провулків, безсистемно розташованих будівель. За міськими стінами знаходилися приміські поселення ремісників і села, городи і орні ділянки міщан, луки, ліси і випаси загального користування; хоча дуже часто деякі типи цих угідь у різних комбінаціях включалися і в міські стіни [33, с. 52].

Систематизація середньовічних міст в залежності від їх топографії практично неможлива через їх різноманіття; проте деякі типи і принципи побудови міста уявити все-таки можна. В Італії частина міст зберегла в середньовіччі не тільки античне ядро, але навіть і його найбільші будови (наприклад, Рим, Верона); в деяких містах збігається навіть планування окремих районів міста, аж до детального збігу низки кварталів і вулиць (Турин, П'яченца, Верона, Павія) [28, с. 65]. Звичайно, середньовічне місто виходило за межі міста античного, але воно розросталося саме навколо колишнього римського ядра – арени, форуму, залишків міських стін, і нові будівлі нерідко зводилися на місцях, які розчищали від старих, і навіть зі старого матеріалу.

Уже до XIII ст. основна маса італійських міст повністю набула середньовічного вигляду; від римської старовини збереглися лише окремі базиліки. У подальшому були збудовані нові пояси стін, площа міста розширювалася, але в цілому його планування залишалося незмінним. Багато північно італійських міст будувалися за таким планом. Площа знаходилася у центрі міста, на неї виходила синьйорія (палац правосуддя і т.п.), неподалік розташовувався кафедральний собор. Через брак місця ринок спочатку виносився за міські стіни, але поступово у результаті розширення міста він опинявся вже всередині їх [30]. Крім ярмарку, який по суті був періодичним ринком, у містах майстерні і крамниці ремісників різних спеціальностей організовувалися

у цілі квартали і вулиці, на яких традиційно були розташовані. Найвищими будівлями в містах були фортеці-вежі найбільших феодальних родин та інших можновладців. Неодмінним атрибутом переважної більшості італійських міст та містечок були кам'яні мости, що пояснювалось невеличкими розмірами більшості італійських річок, а італійські міста розташовувалися, як правило, відразу по обидва боки річки. Відповідно, можна провести деякий топографічний зв'язок італійського середньовічного і античного міста [39, с. 18].

Зовсім по-іншому виглядала картина у континентальній Європі. У зв'язку з варварськими завоюваннями епохи пізньої імперії римські поселення в Галлії та Німеччині були огорожені стінами, але площа всередині цих стін була надзвичайно малою. Так, в Трірі вона становила всього 7 га, в Кельні і Майнці – від 2 до 2,5 га, а в переважній більшості інших міст не перевищувала частки гектара (Діжон – 0,3 га, Париж і Ам'єн – 0,2 га) [38, с. 230]. До того ж ці стіни незабаром були або знесені, або розібрані на будівельний матеріал самими жителями.

Як правило, міста відрізнялися підвищеною тісністю – поверхи будівель нависали над вулицями, самі вулички були настільки вузькі, що по них не завжди міг проїхати візок. Міські стіни навіть великих на той час міст вміщували в своїх межах всього кілька сотень гектарів площі; так, Париж в XIII ст. займав близько 380 га, Лондон в XIV ст. – близько 290 га, Флоренція перед Чорною смертю – трохи більше 500 га, Нюрнберг в XV ст. – близько 140 га і т.д.; площа ж переважної більшості середньовічних міст не перевищувала кількох десятків гектарів (Тулон, наприклад, в XIII ст. мав площу всього 18 га) [42, с. 115]. На цьому обмеженому просторі розташовувалася, значна, як на той час, кількість населення; в тому ж Лондоні за податковими списками 1377 – 1381 рр. налічувалося близько 35 тис. жителів тобто середня щільність його населення перевищувала 120 чоловік на гектар. У цих же рамках коливалася щільність населення і інших міст: Париж – близько 160 осіб

(XIII ст.), Падуя – близько 120 чоловік (XIV ст.), Барселона – близько 100 чоловік (XIV ст.) [28, с. 187]. У цілому щільність населення середньовічних міст Західної Європи лише в окремих випадках поступалася сучасній, а найчастіше перевищувала її (в сучасній Бельгії, наприклад, містами вважаються поселення з щільністю більше 300 чоловік на кв. км, тобто 3 людини на гектар) [30].

Разом з тим чисельність населення феодального міста була невелика. В основній частині міст Західної Європи жило кілька тисяч або навіть сотень людей. За тими ж податковим списками 1377 – 1381 рр. в Англії крім Лондона тільки Йорк мав понад 10 тис. жителів; п'ять міст (Брістоль, Плімут, Ковентрі, Норич і Лінкольн) налічували від 5 до 10 тис. чоловік і ще 11 міст – від 3 до 5 тис.; всього ж в країні в цей час існувало до 250-300 міст. В Священній Римській імперії кінця XV – початку XVI ст. налічувалося близько 3000 міських центрів, найбільшими з яких були імперські міста. З приблизно 200 імперських міст не більше 15 мали населення понад 10 тис. [24, с. 106].

Найбільш «урбанізованими» територіями середньовічної Європи були італійські і фландрсько-брабантські землі. Найбільші міста Фландрії – Іпр, Гент і Брюгге – в XIV ст. налічували до 25-35 тис. чоловік. В Італії розміри міст були великими: тут понад десяток центрів мали близько 35-40 тис. жителів – Верона, Падуя, Болонья, Сієна, Палермо, Неаполь, Рим і ін. Найбільшими містами Італії були Мілан, Флоренція, Генуя і Венеція, в яких налічувалося від 50 до 100 тис. чоловік; навіть через кілька десятиліть після Чорної смерті населення Флоренції перевищувало 55, а Венеції – 65 тис. жителів. На континенті з цими містами міг зрівнятися один Париж; за деякими даними, його населення зростало надзвичайно швидкими темпами: в кінці XII ст. – близько 25 тис. чоловік, в кінці XIII ст. – близько 50 тис., перед Чорною смертю – близько 80 тис., в кінці XV століття – близько 150 тис. чоловік [19, с. 81].

Основна маса французьких міст ні в яке порівняння з Парижем не йшла – тут переважали невеликі ринкові містечка, в яких налічувалося сотні, в кращому випадку тисячі жителів.

Типологія середньовічних міст. Першим типом міста, що поширився в середньовічній Європі, було єпископське місто. Міське населення тут складалося з віруючих християн, і особливо показовою рисою нової організації міського життя стало «поселення» мертвих в містах. Мертве тіло вже не було, як у стародавніх, джерелом жаху: християнство повернуло в місто старі кладовища і заснувало нові. Місто мертвих розташувалося усередині міста живих.

Інший тип – столиці – резиденції вищої політичної влади. Наприклад, Лондонабо Рим. Хоча, уявлення про Рим як *Caput Mundi*, тобто «столиця світу», закріплене в Середньовіччі, було лише символічним [20, с. 179]. Більше пощастило Парижу, але цим він був зобов'язаний невпинній праці королів династії Капетингів починаючи з 987 р., а головне, пропаганді, яку вело королівське абатство Сен-Дені (служило усипальницею французьких королів). Слід зауважити, що Жак ле Гофф в роботі «Цивілізація середньовічного Заходу» наголошує, що «В Європі не було справжніх столиць, за рідкісним винятком. І весь християнський світ, по суті, не мав столиці, оскільки навіть Рим нею не був» [29, с. 162].

Третій тип розвиненого міста являє собою місто, яке розрослося настільки, що перетворилося на державу. Прекрасним прикладом міст цього типу може служити Італія. Я. Буркхард виділяє три фази в розвитку італійських міст з X до XIV ст. Спершу засновується аристократична громада, віднімає владу у графа або єпископа; потім аристократія в боротьбі за владу розколюється на ворогуючі угруповання (гвельфів і гібелінів у Флоренції), правителями міст стають наділені обмеженою владою чужинці. Нарешті, силами торгівельної і ремісничої еліти, так званого «жирного народу», формується уряд з

представників ремесла і корпорацій, який зіштовхується з опором «худого народу» [25, с. 116]. Всюди, зокрема в Генуї, Мілані, Флоренції, Венеції і навіть в Римі, влада проявляла себе постійною боротьбою між кланами, між могутніми родинами. Однак міста Італії являли собою скоріше виняток, ніж правило. Наприклад, знать в Італії жила в містах, тим часом як у решті Європи дворяни селилися в замських замках, і тільки у найбагатших були будинки ще й в місті [45, с. 39].

Комунальний рух середньовічних міст та його форми.

Комунальний рух в Західній Європі X – XIII ст. – рух міщан проти сеньйорів за самоврядування та незалежність.

Міста, що виникали у середні віки на землях феодалів, фактично перебували у їх власності. Траплялись і такі випадки, коли місто перебувало під владою одразу кількох сеньйорів (наприклад, Амьен – 4, Марсель, Бове – 3, Суассон, Арлем – 2 і т.д.) [41, с. 22]. Міське населення піддавалося з боку сеньйорів різним утискам (всілякі побори, мита з торгівельних операцій, панщинні повинності та ін.), судовим та адміністративним безчинствами. Разом з тим збереження сеньйоріальної залежності вже не мало реального економічного підґрунтя і тому викликало все більше суперечностей. Ремісник, на відміну від феодално-залежного селянина, був власником засобів виробництва і готового продукту і в процесі виробництва від сеньйора не залежав (або майже не залежав). Очевидно, що міське товарне виробництво економічно було майже повністю незалежним від сеньйора-землевласника, що врешті стало принциповим протиріччям режимові сеньйоріальної підлеглості, яка виявилася справжніми гальмами економічного розвитку середньовічного міста.

У Західній Європі з кінця X – XI ст. почалася активна боротьба міст за звільнення з-під влади сеньйорів [32, с. 104]. Спочатку вимоги міщан зводилися до обмеження феодалного гніту і скорочення поборів. Потім виникли політичні вимоги – здобуття міського самоврядування і

прав. Боротьба велася не проти феодалної системи взагалі, а проти сеньйорів тих чи інших міст.

Цей рух проявлявся у різних формах. У деяких випадках містам вдавалося просто купити у феодала окремі вольності і привілеї, які врешті фіксувались у міських хартіях; інші ж міста змушені були вести тривалу, в багатьох випадках навіть збройну, боротьбу за ті ж самі привілеї, особливо за право самоврядування.

Дуже часто комунальний рух переростав у відкриті збройні повстання міщан з вимогами надати право міського самоврядування (Мілан – 980, Камбре – 957, 1024, 1064, 1076, 1107, 1127, Бове – 1099, Лан – 1112, 1191, Вормс – 1071, Кельн – 1072 та ін.) [44, с. 308].

Комуна представляла собою з одного боку союз проти сеньйора, з іншого – форма організації міського управління. Одним із зовнішніх, іноді вирішальних, факторів, які мали значний вплив на перебіг розгортання комунального руху та його підсумки, було королівське або імперське втручання. За словами А. Сванідзе: «Комунальна боротьба зливалася з іншими конфліктами – в даній області, країні, міжнародними – і була важливою складовою частиною політичного життя середньовічної Європи» [37, с. 20].

Комунальні рухи за самоврядування міст різнилися своїми формами, методами, результативністю залежно від регіонів, історичних традицій розвитку та інших можливих факторів.

Найбільш безболісно процес здобуття прав та привілеїв пройшов у Південній Франції, де міщани домоглися незалежності без кровопролиття (IX – XIII ст.). Графи Тулузи, Марселя, Монпельє та інших міст Південної Франції, як і Фландрії, були не тільки міськими сеньйорами, але й володарями цілих регіонів. Відповідно вони здійснювали далекоглядну політику, надавали права відносної самостійності містам, з тим, щоб забезпечити економічне процвітання своїх земель. Але повної незалежності комунам вони із зрозумілих

причин також не надавали, аби не створювати на своїх землях потужну опозицію своїй владі. Одним з найяскравіших прикладів такої політики можна вважати Марсель, який протягом століть був незалежною аристократичною республікою. Але в кінці XIII ст. після 8-місячної облоги граф Провансу Карл Анжуйський взяв місто, призначив його очільником свого намісника, став привласнювати міські доходи, дозуючи кошти для підтримки вигідних йому міських ремесел і торгівлі [42, с. 134].

Міста Північної Франції (Ам'єн, Лан, Бове, Суассон і ін.) і Фландрії (Гент, Брюгге Лілль) стали самоврядними містами-комунами у результаті наполегливої, в основному збройної, боротьби [40, с. 186]. Міщани обирали з-поміж себе раду, її голову – мера та інших посадовців, мали власний суд, військове ополчення, фінанси, самостійно встановлювали податки. Також вони здобули свободу від ренти та сеньйоріальних повинностей. Натомість вони зобов'язувались сплачувати сеньйору незначну грошову ренту, у випадку війни надавали невеликий військовий загін, та й самі виступали як колективний сеньйор відносно селян навколишніх територій.

Італійські міста (Венеція, Генуя, Сієна, Флоренція, Лукка, Равенна, Болонья та ін.) стали комунами в IX – XII ст. [28, с. 163]. Найбільш показовим містом, яке продемонструвало особливості італійського комунального руху, можна назвати Мілан, який мав статус одного із авторитетних центрів ремесла і торгівлі, важливого посередника у торгівлі з Німеччиною. В XI ст. влада графа там змінилася владою архієпископа, який управляв за допомогою представників аристократичних і клерикальних кіл. Усе XI ст. позначилося боротьбою міщан зі своїм сеньйором. Вона згуртувала всі міські верстви населення та з часом переросла у справжню громадянську війну проти єпископа. Крім того цей процес переplitався з потужним єретичним рухом, який охопив тоді всю Італію, – виступами вальденсів та особливо катарів.

Повстанці-міщани нападали на кліриків, руйнували їхні будинки. У цих подіях взяли участь також правителі. Нарешті, в кінці XI ст. місто отримало статус комуни [19, с. 102]. Очолила його рада консулів з привілейованих громадян – представників купецько-феодальних кіл. Аристократичний лад Міланської комуни, звичайно, не задовольняв масу міщан, їх боротьба тривала і в наступні роки.

У XII – XIII ст. на території Німеччині з'являються так звані імперські міста, які суто формально підпорядковувалися імператору, але за своєю суттю були насправді незалежними міськими республіками (Любек, Франкфурт на Майні та ін.). Ними управляли міські ради, вони мали право самостійно оголошувати війну, укласти мир і союзи, чеканити монету і т.п. [35, с. 127].

Але іноді визвольна боротьба міст була дуже тривалою. Більше 200 років тривала боротьба за незалежність північно французького міста Лана. Його сеньйор (з 1106 р.) єпископ Годрі, прихильник війни і полювання, встановив у місті особливо обтяжливий режим, аж до вбивства міщан. Мешканці Лана зуміли купити у єпископа хартію, яка надавала їм певні права (фіксований податок, відміна права «мертвої руки»), заплативши і королю за її затвердження [21, с. 344]. Але єпископ незабаром зрозумів, що хартія для нього є не вигідною та домігся її скасування через хабар королю. Міщани повстали, розграбували двори аристократів і єпископський палац, а самого Годрі, що сховався в порожній бочці, вбили.

Яскраві свідчення про повстання городян Ланської комуни можна знайти в одному з перших мемуарних творів середньовічної літератури – автобіографії Гвіберта Ножанського «Розповідь про власне життя». Гвіберт був вороже налаштований до повсталих городян, адже був ченцем та прагнув захистити інтереси церкви та феодальний лад загалом. Але також він відкрито говорить про вади і злочини окремих представників панівного прошарку, з обуренням говорить про

жадібність феодалів і їх безчинства. Гвіберт Ножанський пише: «Сеньйори і їх слуги здійснювали відкрито грабежі і розбої; вночі перехожий не користувався безпекою; бути затриманим, схопленим або вбитим – ось єдине, що його чекало» [2, с. 191].

Наведений документ змальовує яскраву картину боротьби городян міста Лана з сеньйором – єпископом Годрі, типовим представником свого класу. Факти свідчать, що міщани Лана володіли на той час достатнім рівнем економічної нелажежності, але не мали жодних юридичних прав. Їх сеньйор поводився з ними як з безправною масою, вчиняв постійні грабунки та утиски, знущався над їх гідністю. У це повстання втрутився особисто король, силовими методами придушивши повстання, Людовик VI та відновивши старий лад. Та це приборкало міщан лише на деякий час і уже в 1129 р вони підняли нове повстання [26]. Довгі роки йшла боротьба за комунальну хартію з перемінним успіхом: то на користь міста, то на користь короля. Лише в 1331 році король за допомогою багатьох місцевих феодалів отримав остаточну перемогу. Керувати містом стали його судді і чиновники.

Очевидним є той факт, що міста, розташовані на королівській землі, у країнах з відносно сильною центральною владою, не мали практично жодних шансів здобути повне самоврядування. Щоправда, вони все ж користувалися деякими привілеями і вольностями, у тому числі і правом обирати органи самоврядування. Але обов'язковою умовою їх діяльності був постійний нагляд з боку королівського чиновника або іншого відповідного сеньйора. Саме така система діяла у більшості французьких міст (Парижі, Орлеані, Буржі, Лоррисі, Нанті, Шартрі та ін.), а також у містах Англії (Лондоні, Лінкольні, Оксфордї, Кембриджі, Глостері та ін.) [33, с. 157]. Крім цих регіонів, обмежені та підконтрольні муніципальні свободи міст були характерні для міст Скандинавії, ряду міст Німеччини, Угорщини, зовсім їх не було у Візантії.

Під владою сеньйорів залишалось і більшість дрібних міст, які об'єктивно не були в змозі акумулювати достатньо фізичних сил та фінансових активів для тривалого протиборства зі своїми сеньйорами; особливо гостро це відчувалось у містах, чиїми сеньйорами були представники вищого духовенства [38, с. 230].

Таким чином, до XVI ст. усі західноєвропейські країни виявилися покритими густою мережею з кількох тисяч різноманітних торгово-ремісничих поселень, найчастіше невеликих, що були місцями жвавого товарного обміну з сільськогосподарської округою. Комунальні рухи за самоврядування залежно від регіону розташування та історичних умов розвитку міста могли проявлятися у різних формах та приводили до різних результатів. Іноді вольності та привілеї вдавалося купити, але частіше за все їх доводилося здобувати у тривалій збройній боротьбі. Як результат – деяким містам вдалося здобути повну самостійність, вони стали самоврядними містами-комунами, але чимало інших або не змогли домогтися повного самоврядування, або цілком залишалися під владою сеньйоріальної адміністрації.

РОЗДІЛ 2

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ У МІСТАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Необхідність самостійно вирішувати внутрішні військові, адміністративні і економічні проблеми спричиняла виникнення у містах-комунах установ місцевого самоуправління. Спочатку встановилася виборність традиційних посадових осіб – консулів. Їх було від 5 до 24 в різних містах, і обирали їх за різною системою терміном на один рік [33, с. 145]. До їх повноважень належало командування місцевим ополченням, контроль над ринками, встановлення правил ремесла та торгівлі, а також судові повноваження. З посиленням впливу всередині міст торгово-ремісничого населення і падінням авторитету міського патриціату, власницької аристократії в містах зростало значення народних зборів: міських, поквартальних, професійних; з'являлися і представницькі органи – міські ради [41, с. 22].

У Німеччині представницькі ради постали з міських судів, які до цього складали раду громади при сеньйорі, який брав участь в панському суді за феодалськими правилами. У кінці XII – на початку XIII ст. такі ради з'явилися в Базелі, Страсбурзі, Утрехті, Любеку [26]. У період до XIII ст. уособленням влади у західноєвропейських містах стає міська рада, яка переймає від колишніх сеньйорів усі їх функції. Членів міської ради називали міськими радниками (вперше такий чин зафіксований у місті Любек). Термін їх повноважень був різним – у деяких містах вони призначалися довічно, в інших обиралися строком на один рік (процедура виборів відома з XIII ст.) особливою колегією виборців від професійних або територіальних об'єднань. Така міська рада історично стала першим органом міського самоврядування в нових умовах.

Дещо пізніше в містах з'явилася посада бургомістра (у Франції та Англії – мер). У деяких випадках він одночасно міг бути головою міської ради. Подекуди, крім мера існувала посада особливого голови, а мер-бургомістр виконував функції старшого міського адміністратора. У більш дрібних містечках (з населенням до 1 – 2 тис. громадян) існували тільки міські ради [44, с. 310].

З часом (приблизно з XV ст.) у німецьких містах з міської ради виокремилася особлива управа (вперше у Франкфурті-на-Майні). Управа займалася призначенням своїх посадових осіб: контролерів над ринками, міським арсеналом, промислами і т.п. Усі ці посади були здебільшого почесними і неоплачуваними, але відомо багато випадків коли їх виконавцям надавалися податкові пільги або інші привілеї. Виконання обов'язків міських посадовців було досить обтяжливим, особливо з XIII ст. коли сформувався принцип обов'язковості громадського призначення («Ніхто з обраних комуною осіб не має права відмовлятися від обрання», –говорилося в одній з хартій) [13, с. 470]. Це стимулювало закріплення посад за міським патриціатом.

Повноваження рад та управ з часом стали розширюватися. У XIII ст. в Німеччині імператорськими конституціями і постановами рейхстагу ці органи зосередили у своєму віданні судову владу щодо мешканців міста, а потім і міської округи. З XIV ст. набули поширення власні податки на міські потреби. Одним з найперших був податок на євреїв за дозвіл на проживання у містах (Іспанія та Німеччина). Міські ради почали запроваджувати власні печатки, найбільші міста – карбувати свою монету, встановлювати свій герб, що затверджувалися імператором.

Організація та безпосередні повноваження міського управління фіксувалися правовими актами. Іноді, наприклад в Кельні, такі акти набували вигляду внутрішньої конституції (Союзний запис 1396 г.) [35,

с. 178]. Так стало формуватися міське право. Місто стало особливим суб'єктом права в Німеччині у XII – XIII ст.

Розвиток міського ладу і його судової та адміністративної організації спричинив перетворення міського самоврядування на саморегульовані політичні та економічні «організми». Такі міста як Любек, Гамбург, Кельн, Франкфурт перероджувались у справжні автономії у повному сенсі цього слова [36, с. 126].

Крім того, значним явищем у процесі еволюції західноєвропейського середньовічного міста є особливі політичні союзи, які утворювали міста для зміцнення своїх політичних позицій на противагу курфюрстам та іноді навіть імператору. Найбільш відомими та потужними союзами у Німеччині стали: Ганзейський союз на чолі з Любеком (XIII ст.), цікаво, що органи управління та суду Любека мали абсолютний авторитет в усьому союзі; Рейнський союз (1254 р.) об'єднав понад 100 міст; Швабський союз (1376 р.) – понад 40 міст [11].

У межах організації міського самоврядування виокремився ще один його підвид – самоврядування станово-професійних організацій. Іноді воно підлаштовувалося під міське, утворюючи його нижній, другий «рівень». У деяких містах станово-професійне самоврядування займало провідні позиції, а загальноміські установи, ради та магістрати, перебували у повній залежності від територіальних або професійних союзів у містах [44, с. 310].

Цей процес почався ще задовго до інституційного оформлення міста як політико-адміністративної та соціально-економічної структури – торговці та ремісники задля відстоювання своїх спільних інтересів почали організовувати особливі спілки, здебільшого проголошуючи, що їх заступником на землі є хтось із християнських святих, що давало можливість отримати додаткові гарантії у вигляді благословення представника духовенства. Таке благословення дуже часто мало наслідком деякі судові привілеї.

Перші об'єднання купців, ремісників, селян, що займалися торгівлею, за їхньою професійною, а не територіальною приналежністю – гільдії – відомі з VIII ст. У якості особливих об'єднань-товариств з торгово-господарськими цілями вони з'явилися пізніше – в Німеччині (Вестфалія) до XII ст. Найперші статuti гільдій відносяться до XI – XII ст. [6, с. 538 – 540]. Гільдія представляла собою своєрідну професійно-церковну громаду, у якій проголошувалася рівність усіх її членів, які у свою чергу зобов'язувалися визнавати владу і заступництво громади, владу її представників. Так було покладено початок гільдійському самоврядуванню.

Збори всіх членів гільдії управляли справами такої громади, обирали (і зміщали) старшину гільдії. Старшина керував діяльністю внутрішньо гільдійського суду з розгляду суперечок між членами гільдії, а також претензій з боку інших осіб до членів громади. Збори визначали права та обов'язки членів гільдії, порядок ведення торгових та економічних операцій, норми зборів зі своїх членів на потреби громади, а також для загальноміських справ. У процесі підвищення рівня самостійності міст до гільдій почали вступати у більшості своїй громадяни, зайняті торгівлею – купці одного міста і навіть одного «профілю» (сукнороби, морські торговці, хліботорговці і т. п.) [6, с. 539 – 540]. Але потім гільдії поступилися своїм провідним місцем іншим, більш складним професійним об'єднанням – цехам.

Цеховий лад був невід'ємною рисою внутрішньої структури західноєвропейського середньовічного міста. Цех являв собою товариське об'єднання ремісників або представників інших професій за місцем їх проживання. Цехи відомі з XI ст. (у Німеччині, наприклад, найдавнішими були союз взуттярів у Вюрцбурзі 1128 р., союз ткачів в Майнці 1099 р.) [43, с. 118]. До XIII ст. вони стали основною формою організації професійних справ і захисту інтересів торговців, ремісників і

осіб інших професій (в італійських містах часто організовувались цехи юристів і суддів, лікарів, ювелірів).

За принципами внутрішньої організації цехи однозначно не були спілкою рівних. Становище майстрів, підмайстрів та інших працівників усередині цеху було принципово різним. Лише майстри були повноправними членами цехової спілки, а також, відповідно, і повноправними членами міської громади. Збори майстрів, які очолював старшина цеху, що обирався з їх числа на черговому річному цеховому святі, були вищим розпорядчим органом цеху. Вони визначали вимоги до вступників до цеху, проводили професійні випробування, призначали цехові внески, а головне – визначали професійні вимоги до роботи: якості і вигляду виробів, їх кількості і нерідко навіть загально цехової ціни. З усіх цих питань збори майстрів володіли абсолютними і примусовими повноваженнями [19, с. 87]. Особливою рисою цеху як закритої структури середньовічного міста був також захист своїх членів від конкуренції з боку чужинців, у результаті чого цехи навіть домоглися права узгоджувати поселення представників своєї професії у містах.

Збори майстрів наділялись також судовими повноваженнями відносно своїх членів, навіть мали права кримінальних покарань – передусім тілесних та штрафів. Але до XV ст. найбільш вагомі постанови цехів мали бути затвердженими міськими радами.

Значення цехів у середньовічному місті важко переоцінити, свідченням їх авторитету та значущості був той факт, що загальноміські органи самоврядування подекуди склалися лише з виборних представників від цехів (наприклад, в Кельні – Велика рада міста складалася з виборних 22 цехів і товариств) [19, с. 163].

Починаючи з XIV та у XV ст. всередині цехової організації з'являються внутрішні союзи підмайстрів. Вони мали характер таємних товариств та організовувались на протиположності майстрам, їх головною

метою був захист підмайстрів від необмеженої влади та свавілля майстрів. На початкових етапах головною рисою їх діяльності стало вирішення проблеми дотримання умов праці (одним з головних питань тут була вимога до майстрів про відпочинок у післясвяткові дні) [31, с. 54]. За зразком цехових повноважень, ці союзи також отримували судові повноваження щодо своїх членів, які інколи відрізнялись від загально цехових.

Діяльність цехів крім усього іншого також була спрямована на забезпечення найкращого збуту майстрам, основним засобом чого була підтримка високого рівня якості товарів та турбота про професійну репутацію ремісників. Саме тому майстерність середньовічних міських ремісників була подекуди віртуозною [23, с. 211].

Належність до цеху підвищувала почуття власної гідності простих людей міста. До кінця XIV – початку XV ст. цехи відігравали прогресивну роль, створюючи найбільш сприятливі умови для розвитку і поділу праці в ремеслі, підвищення якості продукції, вдосконалення навичок ремісничої праці.

Середньовічний цех був по суті всеохоплюючою організацією для міського ремісника. Він виступав як окрема бойова одиниця в разі війни; мав свій прапор і значок, які виносили під час святкових маніфестацій і битв; мав свого святого-покровителя, день якого святкував, свої церкви або каплиці, тобто був також своєрідною культовою організацією. У цеху була спільна казна, яка поповнювалася за рахунок цехових внесків майстрів та штрафів; казна була джерелом взаємодопомоги, наприклад «нужденним ремісникам» та їх сім'ям у випадках хвороби або смерті годувальника. Порухення цехового статуту розглядалися на загальних зборах цеху, який був частково і судовою інстанцією [43, с. 120]. Усі свята члени цеху проводили разом, завершуючи їх святкуванням-трапезою (багато статутів чітко визначають правила поведінки на таких святкуваннях).

Разом з тим, варто відзначити, що цехова організація була популярною не у всіх регіонах Західної Європи у період Середньовіччя. Існувало багато держав, де вона взагалі була рідкісною або виникла у пізньому Середньовіччі (у XIV – XV ст.) і тому не досягла завершеної форми. У багатьох містах (у Південній Франції, в більшості міст Скандинавії, на Русі, в ряді інших країн і районів Європи) панувало так зване «вільне» ремесло, тобто не об'єднане в особливі спілки [40, с. 275]. У таких містах усі функції цехового нагляду, регламентації, захисту монополії міських ремісників і інші функції цехів брали на себе органи міського управління або держави.

З розвитком феодалізму у Європі, а також як результат еволюції власне цехової організації, сама їх роль багато в чому змінилася. Це були передусім консервативні організації, які воліли зберегти дрібне ремесло тому з часом вони стали прямою перешкодою технічному прогресу [29, с. 218]. Одночасно, незважаючи на всі заходи, конкуренція всередині цехів постійно зростала. Були майстри, які постійно розширювали своє виробництво, вдосконалювали технології, залучали до виробництва найманих працівників. Майнова нерівність в цехах поступово переростала в соціальну. Як результат – у цехах з'являлася багата верхівка, яка мала бажання та змогу посилити власний вплив шляхом узурпації цехових посад та примудрялася привласнювати результати праці менш успішних членів цеху. Інша група – «бідні майстри» – були менш успішними та організованими, тому з часом потрапляли у залежність до власників великих майстерень, отримували від них сировину та віддавали готові вироби.

Також спостерігалось розшарування всередині ремесла, насамперед у великих містах, яке проявилось в поділі цехів на «старші», «великі» – багаті і впливові, і «молодші», «малі» – бідні. «Старші» цехи (або багаті ремесла в зонах «вільного» ремесла) поширювали свій вплив на «молодших», могли позбавити членів «молодших» цехів або ремесла

економічної самостійності, перетворюючи їх по суті у найманих працівників [43, с. 120].

Підмайстри і учні склали найбільш організовану і грамотну частину досить чисельного в містах XIV – XV ст. прошарку найманих працівників, до якого відносились також різного роду робітники, поденники, слуги, матроси [25, с. 151]. Цей прошарок весь час розширювався за рахунок втікачів, а з певного часу також за рахунок збіднілих ремісників. Наймана праця була такою ж дрібною, роздробленою, обставленою статутами і обмеженнями, як будь-який неповноправний вид діяльності в середньовічному суспільстві. Міський прошарок найманців становив лише елемент перед пролетаріату, який сформується пізніше, в умовах повсюдного розвитку мануфактур.

Особливим типом професійного самоврядування можна вважати середньовічне університетське самоврядування. Університети з'явилися в Західній Європі в XI – XII ст. (в Іспанії з'явилися раніше, але в рамках арабської культури) Найдавнішими були університети в Павії, Болоньї, Палермо, Парижі, Оксфорді. Значного чисельного поширення набули університети в Німеччині: Празький (1347), Гайдельберзький (1386), Кельнський (1388) та інші [19, с. 205]. Традиційно університети отримували від своїх покровителів-феодалів привілеї на звільнення від податків та власну юрисдикцію.

Повноправними членами університетів були професори і студенти. Професори об'єднувалися в факультети. Факультетські зібрання оперували проблемами викладання, допуску до викладання, а також присвоєння вчених ступенів і звань. Делегати факультетів і об'єднань учнів мали право обирати правителя університету – ректора (ректором міг бути представник і професури, і студентства). Ректор зосереджував у своїх руках адміністративну та господарську владу, право дисциплінарного, кримінального і цивільного суду над усіма «членами і підданими університету» [27, с. 223], в тому числі над населенням

земель та міських слобод, що належали університетам. Через те, що в процесі обрання ректора брали участь студенти, його влада не могла стосуватися наукових питань та присудження вчених ступенів, допуску до викладання. Декан та рада професорів, яку він очолював, являли собою вищу владу на факультетах, які мали у своєму розпорядженні матрикул, друк та окрему касу. Цими структурами не вичерпувалися органи самоврядування в університетах. Студенти однієї нації могли об'єднуватися у земляцтва, особливі малі колегії (з власними статутами) та вирішувати проблеми цензури публікованої літератури і наукових суперечок.

Професійна обумовленість початків університетського самоврядування виявилася важливим фактором поширення його на інші види культурного життя. У XVII ст. у Франції, в Німеччині почали формуватися перші наукові академії, які також отримували права на самоврядування в адміністративних і фінансових питаннях на зразок університетів [28, с. 211]. Причому на відміну від цехового самоврядування університетське і наукове зберіглося навіть в періоди абсолютизму.

У період пізнього Середньовіччя, в міру загострення соціальних суперечностей усередині середньовічного міста, найбільшій прошарки міського населення почали відкрито виступати проти владної міської верхівки, до якої у багатьох містах входила поряд з патриціатом і цехова верхівка. У цю боротьбу включалися і міські низи – найнижчий і безправний прошарок міського населення, позбавлений права на певний вид занять і постійного місця проживання, декласовані елементи, які знаходилися поза феодально-становою структурою [20, с. 345].

У період пізнього Середньовіччя спостерігається процес утворення опозиції та відкритого опору міської олігархії та цехової верхівки в ряді міст Західної Європи: Флоренції, Перуджі, Сієні, Кельні та ін. [37, с. 22]. Основною формою протестів ставали традиційні для

Середньовіччя повстання. У них брали участь передусім найбільш бідні та найнебезправніші прошарки міського населення, що стало свідченням загострення соціальних протиріч вже всередині західноєвропейського міста як соціокультурного явища, значну силу у цих процесах становили наймані робітники, які на той час вже перетворилися на чисельну, а тому вагому силу.

Отже, еволюція західноєвропейського середньовічного міста демонструє процес становлення, розвитку та закріплення органів внутрішньої міської організації, до складу якої на різних історичних етапах входили різні впливові прошарки міщан. Всередині міста також існувала своя внутрішня організація для кращого розвитку ремесла, торгівлі та виробництва, але з часом і вона показала ряд своїх недоліків та протиріч, що і стало причиною подальших соціальних конфліктів.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК МІСТ

Як всякий суспільний організм місто з самого початку свого існування для регулювання життя всередині міської громади користувалося певними правовими актами. Під терміном «міське право» прийнято розуміти законодавчі пам'ятки, які походять або з самого міста або з'явилися як результат пожалування, що регламентували його внутрішні і зовнішні відносини. До таких пам'яток можна віднести королівські і імператорські хартії німецьким містам, подібні документи з англійських і північно-французьких земель, статути південно-французьких і італійських міст, піренейські фуеро і форали, Магдебурзьке право, Любецьке право та ін. [1 – 16].

Масив законодавчих актів, що складала «міське право» часів середньовіччя свідчить, що серед них документи зовсім різного походження і типу: королівські і сеньйоріальні жалувані грамоти, постанови міських рад, записи звичаєвого права і т.д. Крім того, скажімо, фуеро завжди були поєднанням королівських указів і звичаєвих міських норм [34, с. 96]; те ж саме можна сказати про хартії німецьких міст XI – XII ст.; статути відображають звичаї міста не меншою мірою, ніж правотворчість міських органів самоврядування.

Міська хартія. Джерела середньовічного «міського права» є одним з найскладніших та найсуперечливіших питань правового розвитку західноєвропейських міст. У таких пам'ятках, як міські хартії, в якості джерела виступає королівська влада/сеньйор, але поряд з нею – звичай, а також рішення міської ради або прецеденти різного роду.

Записи міського права, особливо ранні, включають в себе досить вузьке коло питань, які не покривали значну частину повсякденного життя і діяльності городян [8]. Це приводило до того, що вона повинна

була залишитися і залишалася у веденні звичаю. У різних документах і навіть в самих міських законодавчих актах досить часто зустрічаються згадки про існуючі звичаї, які не увійшли до міських кодексів, але тим не менше цілком поважалися і діяли. Такими є вказівки в португальських королівських законах XIV століття на те, що «понині існує в деяких містах звичай, згідно з яким справа про звалтування повинна була бути порушена відразу ж після вчинення злочину» [34, с. 98]; або в Тулузькій грамоті початку XIII ст.: «і існує такий звичай в цьому місті Тулуза, що ніякий тулузець не може купувати кого-небудь, що проживає в Тулузі» [8, с. 477]. Безсумнівно, значна їх частина могла і не бути згадана в документах, зважаючи на буденність таких явищ, могло просто не бути необхідності в особливій фіксації на них уваги в законодавчих актах, рідкості використання і т.д. Тобто, і з точки зору форми побутування (письмової та усної), і з точки зору правової традиції норми «міського права» не були єдиними та однотипними.

У якомусь сенсі те ж саме можна сказати і про суб'єкта права, що діяло в місті. Довгий час міські хартії і статuti не знали спеціального терміну для визначення жителів міста. Значне число пам'яток позначають свого адресата або як *homines, incolas, populatores, populus*, «чоловіки і жінки» [8; 15] і т.д., або описово: «ті, хто живе, і житиме в цьому місці» і іншими подібними виразами [1; 13; 15].це вказує одночасно на те, що право – та законодавство як його практичне втілення – не виокремлює жителів міста як особливий прошарок сучасного йому суспільства; та на те, що подібні терміни характеризували соціально різні групи, які на початку утворювали міське населення. Отже, вони на самому початку передбачали, що суб'єкт права з соціальної точки зору, в соціальному аспекті має досить аморфний характер і прикріплений передусім до місця, території проживання. Ця просторова прив'язаність «міського права» яскраво втілилася у сприйнятті німецькими міщанами міських стін як кордонів та гарантій цілісності свого правового поля, і коли

імператор під час урочистого в'їзду повертав в місто злочинця, по суті, він мав право повернути його на територію міста, а не в міську громаду. Такою ж показовою є грамота Тулузького консулату XIII століття, згідно з якою в межах не тільки самого міста, але і його округи всі залежні звільнялися від будь-яких зобов'язань відносно своїх сеньйорів, поки вони перебували на його території [34, с. 99].

Більш пізні уточнення суб'єкта права мали наслідком або видалення частини населення міста з підзвіту даного права (як, наприклад, заборона проживати всередині міста знаті в багатьох містах Португалії та Німеччини) [11, с. 497], або визнання дрібності права і прав всередині міста, коли кожна соціальна група мала свої норми хоча б в деяких сферах права («*pedites i milites*» в кастильських містах, городяни і лицарі в південно французьких). У випадку, коли мається на увазі не міська громада як сукупність рівноправних осіб, що виникає відносно пізно і далеко не скрізь, а місто як єдиний організм у межах міських стін (або загальної площі), то доводиться говорити про поєднання різних правових систем, оскільки всередині міста могли співіснувати різноетнічні і різноконфесійні громади, не кажучи вже про привілейовані прошарки суспільства, кліриків, ченців [36, с. 127]. Загальноміське право доповнювалося також правовими нормами, що діяли усередині найрізноманітніших спільнот: ремісничих цехів, релігійних братств, захисних об'єднань, купецьких товариств, хоча не від усіх з них до нас дійшли письмово зафіксовані постанови.

«Паризький реєстр професій». Акти, що регулюють професійну діяльність є одним з поширених видів правових пам'яток, які супроводжують професійні групи протягом усієї історії людства. До таких пам'яток можна віднести документи, які унормовують внутрішній розпорядок установи, без яких складно існувати будь-якій організації: статuti, положення та ін. Якщо спеціальність пов'язана з дотриманням

правил, порушення яких може спричинити соціально небезпечні наслідки, кодекс професійної поведінки фіксується на державному рівні.

Загальновідомим є факт, що письмові статuti існували вже у ремісничих колегій імператорського Риму [21, с. 218]. Але Середньовіччя цілком справедливо вважається епохою розквіту професійної правотворчості ремісників і торговців. Властиве цій історичній епосі ставлення до людини насамперед як до представника певного соціального прошарку (феодалів, купців, ремісників, вільних або залежних селян і т. д.), зобов'язаному шанувати і дотримуватися встановлених правил і звичаїв, давало потужний імпульс спробам регламентації будь-яких проявів життя: церемоній вітання та режиму роботи, порядку церковної літургії і вбрання представників різних прошарків суспільства.

У ремісничих і торгових спілках таке прискіпливе регулювання передусім було необхідним у зв'язку з самою технологією виробництва; в інших випадках – з прагненням обмежити конкуренцію серед майстрів, турботою про якість продукції та інтереси клієнтів, фіскальними та іншими потребами. Статuti цехів були в основному продуктами їх власної творчості, але держава визнавала за ними юридичну силу [36, с. 128]. Природним продовженням розвитку цієї сфери права стало об'єднання окремих статутів в кодекси, які іноді отримували більш високий юридичний статус.

Вперше це сталося у X ст. в Константинополі, де був створений звід постанов про ремісничі і торгівельні колегії– знаменита константинопольська «Книга єпарха». На Заході найбільш відомою і важливою пам'яткою такого типу є паризька «Книга ремесел» Етьєна Буало [12]. «Книга ремесел» відноситься до середини XIII ст. і фіксує норми, які склалися в паризьких цехах. Вона містить статuti (статuti або положення) ста різних цехів. Настільки подрібнена диференціація ремесел була можлива тільки в такому величезному місті, як Париж.

Статути, які, як правило, діяли протягом кількох десятиліть, переважно між 1261 і 1270 рр., зведені в один «кодекс» з ініціативи паризького прево (головного королівського адміністратора) Етьєна Буало. Пояснюючи причину укладання «Книги ремесел», Етьєн Буало ставить на перше місце інтереси скарбниці: «Ми побоюємося, не поніс би король шкоди». Крім того, укладач припускає, що за відсутності законів «будуть в Парижі виготовлятися і продаватися погані вироби, і погані звичаї там укоріняться» [12, с. 512]. Положення «Книги ремесел» були обов'язковими для виконання в столиці, за їх порушення стягувався штраф, у більшості випадків дуже суттєвий.

У «Книзі ремесел» регламентується діяльність представників багатьох професій, в тому числі – пов'язаних з історією писемності та книжкової справи. Зокрема, мова йде про професії виготовлювачів табличок для письма, застібок для книг, художників. Очевидно, «Книга ремесел» не могла охопити все різноманіття професійних груп, що існували у середині XIII ст. в столиці Франції.

У «Книзі ремесел» Етьєна Буало офіційно зареєстровано нерівність членів цеху, який всюди включав повноправних майстрів, підмайстрів і учнів. Для того щоб стати майстром, особі була потрібна висока професійна кваліфікація, підтверджена колегами. Наведемо приклад з статуту виготовлювачів застібок для книг: «Ніхто не може бути паризьким майстром-ремісником, якщо він не пробув в цеху вісім років або більше. Якщо хто-небудь з підмайстрів або майстрів прийшов до Парижа, щоб працювати в цьому цеху... покладається, щоб він довів перед майстрами цеху, що він провчився вісім або дев'ять років до того, як став працювати в цьому ремеслі» [12, с. 518]. У даному випадку в стаж роботи в цеху, необхідний для отримання звання майстра, включається час учнівства. У деяких інших цехах враховувався також стаж самостійної роботи: «Ніяка ткаля шовку не може бути майстринею в цеху перш, ніж вона не пропрацює в ньому один рік і один день після

того, як вона пройшла термін навчання, щоб вона придбала більше вміння в справі свого ремесла» [12, с. 521].

Крім відповідного рівня майстерності майбутнього повноправного члена цеху була потрібна деяка сума грошей (щоб відкрити власну майстерню). Ці гроші він міг отримати лише одним способом – працюючи у свого колишнього вчителя або в іншого майстра. У більшості цехів, якщо у людини був необхідний капітал, він мав право відразу стати майстром, міняючи статус підмайстра. Але на практиці зібрати необхідну кількість грошей було не так і просто, тому багато ремісників роками могли працювати у якості підлеглого (їх число в майстерні не обмежувалося). «Кожен майстер має право взяти стільки робочих, скільки йому буде завгодно» [12, с. 514]. Очевидно, що багаторічні, або, як говорили тоді, «вічні підмайстри» по суті були професійними найманими працівниками.

Але якщо підмайстер мав достатньо коштів, щоб стати майстром, він повинен був пройти через певну процедуру, перш за все присягнувшись дотримуватися статуту свого цеху. Статут паризьких фарбувальників розпочинається так: «Кожен, хто хоче бути в Парижі фарбувальником... може ним бути вільно, аби він знав ремесло, мав кошти і працював за звичаями і кутюма цеху, які такі...» (далі йде список обов'язкових для фарбаря правил) [12, с. 516].

Враховувалися і моральні якості майбутнього члена цеху. Наприклад, пункт статуту говорив: «Жоден гудзичник не має права почати ремесло гудзичника, що не присягнувшись перед паризьким прево у своїй вірності» [12, с. 519]. Клятву кандидата приймали посадовці, обрані серед майстрів (в різних цехах вони називалися по-різному: «присяжні», «старшини»), до обов'язків яких належало відсівати морально невідповідних пошукачів. Передусім, ця норма була особливо актуальною для цехів, де використовувалися дорогі матеріали, що належали замовнику. Яскравим прикладом були обмеження, що

існували для майбутнього полірувальника мечів: «Якщо чотири прюдоми побачать, що хто-небудь хоче приступити до ремесла, хто недостатньо розумний і заможний, має погану славу або підозрюється в якій-небудь підлості, вони не повинні допустити його до клятви і повинні повідомити про нього паризькому прево, і паризький прево може заборонити цій людині приступити до згаданого ремесла...якщо людина не виставить поручителя в чесності. Так встановили і наказали прюдоми цеху на підставі досвіду, бо багаті люди несли збитки, а цех ганьбився через те, що деякі нечесні і нехороші люди приступали до цього ремесла, брали вироби у людей і тікали разом з речами, отриманими для обробки» [12, с. 521].

Професійна доброчесність та порядність є основними силами «Книги ремесел», адже паризькі ремісничі й торгівельні спілки були надзвичайно зацікавлені у своїй бездоганній репутації перед державою та клієнтами. Жорсткі правила існували і для учнів найрізноманітніших цехів. Терміни навчання різним ремеслам неоднакові: від двох років (у кухарів) до дванадцяти (у виробників коралових чоток). Кількість учнів, яких міг взяти ремісник, часто регламентувалась і майже завжди була невеликою (один-двоє), що дозволяло забезпечити якісну «підготовку професіоналів». Статути деяких цехів відзначали, що в число дозволених учнів не включаються власні діти майстра: «він може навчати їх своєму ремеслу в будь-якій кількості і незалежно від інших учнів» [12, с. 522].

Про умови навчання майстер і учень найчастіше домовлялися усно, але вже в описуваний час з'являється тенденція до складання письмових угод. Так, правила паризьких прядильниць шовку наголошують: «Майстриня зобов'язана зробити запис договору і зберігати запис так, щоб, якщо виникне суперечка між сторонами, можна було б цим встановити істину» [12, с. 522].

Статути паризьких цехів досить детально регламентували умови праці майстрів, підмайстрів і учнів. Досить звернутися до характерної статті того ж статуту прядильниць: «Ніхто з цього цеху не може і не повинен працювати в святкові дні, коли все місто святкує» [12, с. 523]. Відповідно поводяться і інші ремісники.

У деяких цехах встановлювалися точні розміри оплати праці підмайстрів. У статуті цеху кравців сказано: «Підмайстер, що працює у кравця поштучно, не може вимагати іншої заробітної плати, крім як справедливої оплати, яка встановлена здавна» [12, с. 513].

Багато паризьких цехів забороняли роботу в нічний час – не для зменшення тривалості робочого дня, а для підвищення якості продукції. Наведемо одне із свідчень: «Паризькі шпилькарі встановили для вигоди і розвитку ремесла, що кожен повинен залишати роботу в повечір'я повсякчас року» [12, с. 524].

Окремо варто наголосити, що статути цехів середньовічного Парижу актуалізували багато важливих проблем: обмеження конкуренції, забезпечення сплати податків в казну, регламентацію взаємних прав і обов'язків працівників майстерень і т. д., але особлива увага приділялась досягненню високої якості продукції. Виходячи з цього, багато науковців вважають «Книгу ремесел» Етьєна Буало орієнтованою на споживача. Насправді сумлінне ставлення до праці кожного ремісника збігалось і з позицією влади в особі паризького прево.

У «Книзі ремесел» цілеспрямовано проявляється турбота про клієнтів: «Ніхто не може більше трьох днів зберігати смажене м'ясо, призначене для продажу і покупки, якщо воно недостатньо посолене, під загрозою штрафу...», «ніхто не може робити сосиски з іншого м'яса, крім свинини, і щоб м'ясо свиней, з якого вони зроблені, було свіжим...», і, нарешті, «всяке м'ясо, яке продається, повинне бути зварене, посолене і приготовлене досить добре, а той, у кого в їжі виявляться недоліки,

сплатить королю і присяжним штраф щоразу, скільки б разів він не був викритий, а їжа буде знищена» [12, 524].

Статути паризьких ремісників справляють враження детально продуманих правових актів, на основі яких майстри могли працювати з користю для себе, для своїх підмайстрів і учнів, своєї корпорації і свого міста. Паризька «Книга ремесел» Етьєна Буало – модель організації виробництва в благополучному середньовічному місті, яким і був Париж.

У процесі введення статутів ремісничих об'єднань у сферу публічного права вони перетворювались із професійних корпорацій на юридичні особи, які мають повноваження регламентувати професійну діяльність людей і захищати їх в ході цієї діяльності [36, с. 130]. Саме тут знаходиться відправна точка формування світового профспілкового законодавства Нового і Новітнього часу.

Торгівельне право. Особливу роль у формуванні міського права зіграло право торгове. Характерною рисою середньовічного торгового права було те, що воно виростало з практики. У цей період воно існує, перш за все, у формі звичаю – *usus, consuetude mercatorum* [32, с. 177]. Однак воно не тільки відображало нагальні потреби купецької діяльності, але і чутливо реагувало на мінливу кон'юнктуру відносин в суспільстві в цілому, вводячи нові норми і змінюючи старі.

У тих областях Західної Європи, де торгові відносини не тільки збереглися з римських часів, але залишалися багато в чому визначальними і в епоху середньовіччя – перш за все середземноморське узбережжя: Італія, Південна Франція, Каталонія, – торгівельне право нерідко лягало в основу або зливалося з міським правом. У Північній Італії в статути міських комун з початку XIII століття входили законодавчі положення, характерні для юридичних відносин у сфері торгівлі [27, с. 169]. В інших місцях складалася особлива група норм. Поняття торгового права як особливого типу правових норм формується

з кінця XIII століття. Примітно, що вживаний для його позначення термін – «*ius mercatorum*» – походить не з об'єкта права і не з типу правових відносин, а з суб'єкта права, що підкреслює обмеженість його компетенції певною групою осіб. Прекрасною ілюстрацією цього положення є відомий казус, який мав місце в Англії в XIII столітті, коли спадкоємці відмовлялися платити кредиторам покійного, оскільки боргові зобов'язання уклалися на основі купецького права, а наприкінці життя покійний здобув лицарський статус [17, с. 75].

Недостатня розробленість звичаєвого права у галузі понять та інститутів, притаманних торгівельним відносинам, почала відчуватися досить рано, приблизно з XI століття, і активно компенсувалась за рахунок запозичень з римського права [36, с. 126]. Така подвійна основа торгового права стала причиною його повільного розвитку і збереження внутрішніх суперечностей.

Під час дослідження процесу становлення торгівельного права у безпосередній обстановці середньовічної Західної Європи важливо акцентувати увагу на юридичному становищі міщан в цілому і купецтва зокрема. В юридичній свідомості середньовіччя міщани довгий час не виділялися в особливу групу ні термінологічно, ні, по суті. Активізація торгівлі та поява купецтва призвели до виникнення соціальної групи, яка не була юридично закріплена, а поле її діяльності потребувало спеціального правового врегулювання. Включення нової соціальної групи до феодального соціуму було можливим лише через визнання її правового статусу як спільності, тобто через отримання особливих прав і привілеїв. Саме так, в такій формі купці могли претендувати на своє поле в юридичному просторі суспільства.

Опанування такого поля було досить тривалим процесом і відбувалося в різних регіонах по-різному. Спільними його фактами були створення купецьких спільнот – корпорацій, які отримали юридичне підтвердження своїх «свобод» і користувалися своїм особливим правом,

та оформлення ярмарки як тимчасового фізичного простору, де панувало купецьке право [30]. І те, і інше відбувалося через феодальні інститути і набувало яскравих рис феодального права. До них можна віднести привілеї, тобто вилучення з «загального» стану; локальність, тобто просторову обмеженість; але і тимчасовість, бо їх право надавали купцям на термін роботи ярмарку; нарешті, безпосередню пов'язаність права до того чи іншого господаря – покровителя ярмарку. Величезний документальний матеріал, що дійшов до нас від класичного середньовіччя, показує, що дуже часто купецьке право не ігнорувалося носіями подібних – феодальних прав. У той же час добре відомі численні ситуації захисту прав і привілеїв купців феодальними сеньйорами як хранителями справедливості і правосуддя [3, с. 459].

Непростими були відносини творців торгівельного права з носіями церковної юрисдикції. З одного боку, церква, проголосивши Божий світ, тим самим безсумнівно вільно чи мимоволі протегувала містам взагалі і торгівлі і купцям особливо; церковне право, з давніх-давен ввібрало в себе багато норм пізнього римського, могло стати для права купецького джерелом нових віянь. З іншого боку, засудження церквою самого поняття прибутку і спокуси наживи, на її думку властивого торгівлі, стало джерелом постійних суперечностей і зіткнень церкви і купецтва як соціальної групи.

У X і XI століттях, як показують джерела, працювала особлива судова процедура, що відрізнялася швидкістю і простотою, яка застосовувалася в позовах, що виникали між купцями [3; 6; 16]. Важливу роль у створенні купецького права зіграло складання та оформлення купецьких корпорацій. Вони створювали горизонтальні зв'язки, які дозволяли більш упевнено включатися в вертикально організовану суспільну структуру і наполягати на своїх правах. Отримання корпорацією юридичного статусу виводило купецький прошарок на принципово новий рівень. Тепер, володіючи власною юрисдикцією,

вони вимагали вилучення справ, що стосувалися торгівлі, з ведення світських і церковних судів, видавали свої власні постанови [6, с. 538]. Усі норми та звичаї, які здавна сформувались в купецькій спільноті, були юридично підтверджені. Регіональний характер купецького права завжди зберігався. З огляду на це, англійська Купецька хартія 1303 року ухвалювала: «якщо виникне суперечка з приводу контракту, судовий розгляд має здійснюватися по праву і звичаям тих ярмарків і міст, де цей контракт був укладений» [26].

Торгівля, особливо далека, ґрунтувалася, природно, на письмово зафіксованих зобов'язаннях. Саме закріплення в письмовій формі прийнятих норм взаємодії робило їх юридичним фактом. Недарма в XII столітті контракт став сприйматися як джерело права, який не потребував інших авторитетів – контрагенти спиралися лише на «*auctoritatem contractu*».

Найбільш ранні ярмаркові привілеї дійшли до нас з шампанських ярмарків. У 1174 р. граф привілеєм призначав посадових осіб з судовими та поліцейськими повноваженнями «*ratione materiae et personae*» – тобто «з приводу ярмарки та осіб, в ній беруть участь» [30]. Процедура їх судового процесу базувалась на потребах купця, який прибув на ярмарок: він був невідкладним та не передбачав апеляцію; доказова система була заснована лише на присязі та письмових свідченнях. Показовою рисою такого суду була суворість покарань – боржники відповідали тілом і майном. Відсутність на суді або на ярмарку не рятувала боржника – його справа передавалася за місцем знаходження його майна або його самого, і він вважався «втікачем» [21, с. 364]. У другій половині XIII століття на період роботи ярмарку його звичаї були визнані вище будь-яких інших законів, адже компетентність такого суду та його адекватність потребам торгівлі підтвердилися безсумнівно. Таким чином, хоча формально право здійснювалося в рамках графської

юрисдикції, було створено юридичний простір, де купецьке право домінувало.

Магдебурзьке право. У 1188 архієпископ Віхман надав привілей на самоврядування Магдебургу. У XIII ст. магдебурзьке право поширюється на інші німецькі землі, на міста Польщі, Литви, Чехії, Сілезії, Угорщини [41, с. 28].

Магдебурзьке право надавало містам свободу від управління сеньйора та суду феодалів. Воно регламентувало права міських прошарків – купців, ремісників; визначало порядок обрання і функції органів міського самоврядування, регулювало проблеми оцінки та успадкування майна [21, с. 329].

Головним органом самоврядування в містах з магдебурзьким правом був магістрат. Він займався проблемами міського благоустрою, мав право регулювати ціни на продукти, стежити за чистотою і порядком в місті. Магістрат мав «правові книги» (збірники законів) і друк з міським гербом. До складу магістратури входили магістратські урядники: старші і молодші. Старші – це вїйт, бурмістр, радники, лавники і магістратський писар, молодші – комісар, або межовщик, городничий і возний [26].

Вїйт очолював міську владу. На початкових етапах його призначав король. Ця посада була спадковою, її можна було продати і купити. Згодом міста викуповують спадкове вїйтівство, посада стає виборною, з наступним затвердженням королем. Вїйт разом з населенням міста обирали раду, до складу якої входили від 6 до 24 ратників (ратманів, райців). Рада вела господарські справи. Радники обирали на один рік зі свого числа бурмістрів (від 2 до 12). Разом з вїйтом вони розглядали як судові, так і адміністративні справи. Існував і спеціальний судовий орган-лава, до складу якої входили вїйт (голова) та семеро лавників або присяжних. Лавники щорічно вибиралися із середовища заможного міського населення. Вони розглядали як цивільні, так і кримінальні

справи. У деяких містах цивільними справами міщан займалася рада. Підсудності лави в цих містах підлягали тільки кримінальні справи. Процес в містах з магдебурзьким правом був усним, гласним і змагальним [36, с. 132].

Загалом у бюрократичному апараті міста певні функції виконували і молодші урядники. Так, до компетенції комісара було віднесено виконання судових рішень з переділу землі, встановлення межових знаків [31, с. 62].

Мешканці міст з Магдебурзьким правом були юридично вільними, несли загальнодержавні повинності, а також повинності на користь міста. Вони були зобов'язані також утримувати адміністрацію, королівське військо, сплачувати грошові податки. Населення таких міст сплачувало податки також на користь духовенства.

Магдебурзьке право надавало мешканцям міст також певні права. Міщани отримували право побудови будинку для магістрату і право тримати трубача. На нижніх поверхах таких будинків дозволялося мати магазини, хлібні комори. У містах, в які приїжджало багато купців, будувався гостинний двір. Місту дозволялося мати громадську лазню, корчму і млин. Всі доходи надходили до міської скарбниці, ключ від якої зберігався у одного з бургомістрів. З цієї скарбниці йшла плата за магдебурзьке право, вносились податки і покривалися інші витрати [41, с. 30].

Таким чином, для середньовічного міста магдебурзьке право для середньовічних міст стало значним досягненням, яке уособлювало юридичне оформлення права на самоуправління.

ВИСНОВКИ

Період IX – XI ст. став переломним періодом в історії західноєвропейської цивілізації. У цей час завершується процес феодалізації економіки провідних західноєвропейських країн.

У результаті відокремлення ремесла від сільського господарства і розвитку обміну в X–XII ст. (в Італії в IX ст.) у Західній Європі бурхливо зростають міста нового, феодального типу. Вони стали центрами ремесла і торгівлі, відрізнялися від своїх попередників за складом і заняттями населення, його соціальною структурою і політичною організацією. Основу населення міст складали люди, зайняті в сфері виробництва і обігу товарів: купці, торговці, ремісники.

Найбільш представницькою частиною міщан були професійні торговці з місцевих жителів – купці. У великих містах, особливо політико-адміністративних центрах, як правило жили феодали зі своїм оточенням (прислуга, військові загони), представники королівської і сеньйоріальної адміністрації, лікарі, викладачі шкіл і університетів.

Характерною рисою середньовічного міста є те, що ремісниче населення його було організовано в особливі союзи – цехи, гільдії, які з'являються майже одночасно з виникненням міст. Середньовічним ремісничим цехам було властиве дрібне виробництво та відсутність поділу праці всередині цеху. Кожен цеховий майстер повинний був випускати продукцію визначеної якості, оскільки випуск поганої продукції відбивався на інтересах усіх членів цеху. Цех регламентував і кількість годин, яку повинен працювати кожен член цеху. Цехова організація не обмежувалася здійсненням основних, соціально-економічних функцій, а охоплювала всі сторони життя ремісника.

Власник землі, на котрій розміщувалося місто, був його сеньйором. Він керував судами, грошима, присвоював значну частину

доходів; установлював митні збори, дні торгу, шляхи проїзду купецьких караванів; організовував захист міста та його жителів від нападу грабіжників. Його прагнення отримати якомога більше прибутків призвело до утворення комунального руху – боротьби між містами і сеньйорами в XI – XIII ст. Вона розпочалася із сутички за зменшення поборів і торгові привілеї, а потім переросла в боротьбу за міське самоврядування й правову організацію. У Північній і Середній Італії, Південній Франції в IX – XII ст. унаслідок таких рухів міста набули статусу комун (Південна Франція – Ам'єн, Сен-Кантен, Суассон, Марсель, Монпельє, Тулуза), трохи пізніше – у Північній Франції та Фландрії (Гент, Брюгге, Іпр, Дує, Сент-Омер, Аррастайн).

Міста-комун мали виборних радників, мерів (бургомістрів), інших посадових осіб, які становили малу раду міста, що була законодавчим і виконавчим його органом; власне міське право, суд; фінанси, право самообкладання і розподілу податків, особливе міське утримання, військове ополчення; право оголошувати війну й укласти мир, вступати в дипломатичні відносини. Таке місто виплачувало сеньйору невеликий щорічний внесок.

У значно гіршому становищі перебували міста в країнах із відносно сильною централізованою владою. Хоч вони і мали привілеї, але виборні установи діяли під контролем королівських чиновників.

Середньовічне міське право справило величезний вплив на сучасне законодавство: торгове, цивільне, карне, але при цьому визначальною рисою міського права був її конституційний характер. Міське право в дуже багатьох випадках ґрунтувалося на писаних хартіях, що встановлювали і організацію управління, і цивільні права і свободи. Система організації управління, встановлена хартією (або без неї), була в багатьох важливих своїх рисах подібна сучасним системам конституційного правління: міська влада була обмежена у своїх повноваженнях, вона часто поділялася на виконавчу, законодавчу і

судову галузі, що мали певні обмежувальні механізми по відношенню один до одного, проводилися періодичні вибори посадових осіб.

Одним з найбільших досягнень у розвитку західноєвропейських середньовічних міст можна вважати здобуття права на самоврядування (Магдебурзьке право), яке не лише дало можливість західноєвропейським містам прискорити та раціоналізувати політичний та економічний розвиток, а й справило величезний вплив на політико-правову думку та історичну обстановку свого часу та поширилось далеко за межі власне Західної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Аугсбурзька конституція XIII ст. // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М.О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 551 – 555.
2. Восстание горожан Ланской коммуны // Степанова В.Е., Шевеленко А.Я. История средних веков. Хрестоматия / В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. – М.: Просвещение, 1969. – С. 191 – 195.
3. Грамота Оттона I про заснування ринку в Магдебурзі (965 р.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 459.
4. Договір про наймання учня кельнським золотарем // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 529.
5. Заснування Гамбурга (1189 р.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 460 – 461.
6. Купецька гільдія // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 538 – 540.
7. Міське право, надане Любеку в 1188 р. Фрідріхом I Барбаросою // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 485 – 488.
8. Найдавніше міське право Страсбурга (1189 р.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник

- М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 477 – 480.
9. Нюрнберзькі закони про розкіш (XIV – XV ст.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 559 – 560.
 10. Послание о Магдебургском праве // Степанова В.Е., Шевеленко А.Я. История средних веков. Хрестоматия / В.Е. Степанова, А.Я. Шевеленко. – М.: Просвещение, 1969. – С. 170.
 11. Право, надіслане шефенами Магдебурга місту Герліцу в 1304 р. // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 495 – 512.
 12. Статути Паризьких цехів XIII ст. за «Книгою ремесел» // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 512 – 524.
 13. Хартія міста Сент-Омера (1127 р.) // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 470 – 472.
 14. Хартія, дана місту Оксфорду в 1156 р. Генріхом II Плантагенетом // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 474 – 475.
 15. Хартія, дана місту Лондону в 1215 р. Іоанном Безземельним // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 475.
 16. Цеховий статут франкфуртських сукноробів 1345 р. // Історія західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія / Упорядник М. О. Рудь: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2005. – С. 522 – 524.

Література

- 17 Анисимова А.А. Горожане и Великая хартия вольностей: бытование документа в городской среде в Средние века / А.А. Анисимова // Средние века. – М., 2016. – Вып. 77 (1–2). – С. 73–88.
- 18 Анисимова А.А. «Первая городская книга Фавершема»: история и контекст составления / А.А. Анисимова // «Ради блага города»: Городские правовые сборники / сост. А.А. Анисимова, Г.А. Попова. – М., 2014. – С. 89–116.
- 19 Бицилли П.М. Элементы средневековой структуры / П.М. Бицилли. – СПб.: Мифрил, 1995. – 265 с.
- 20 Блок М. Феодальное общество / М.Блок. – М.: Издательство имени Сабашниковых, 2003. – 504 с.
- 21 Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: Навч. Посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 730 с.
- 22 Буданова В.П. Город в средневековой цивилизации Западной Европы: «новаторский» обобщающий труд / В.П. Буданова // Средние века. – М., 2001. – Вып. 62. – С. 223–239.
- 23 Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан / под ред. А.А. Сванидзе. – М.: Наука, 1999. – 345 с.
- 24 Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т.3. Человек внутри городских стен. Формы общественных связей / Под ред. А.А. Сванидзе. – М.: Наука, 2000. – 357 с.
- 25 Гуревич А.Я. Индивид и социум на Средневековом Западе / А.Я. Гуревич. – М.: "РОССПЭН", 2005. – 284 с.
- 26 Денисова И.В. Корпоративная культура средневекового города как гарант прав и свобод его граждан [Электронный ресурс] /

- И.В. Денисова – Режим доступа: <http://www.econf.rae.ru/pdf/2012/12/1863.pdf>
- 27 История средних веков / Под ред. З.В. Удальцовой, С.П. Карповой: В 2 т. – Т. 1. – М.: Высшая школа, 1990. – 341 с.
- 28 Кенигсбергер Т. Средневековая Европа 400 – 1500 г. / Т. Кенигсбергер – М.: Весь мир, 2001. – 374 с.
- 29 Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового запада / Ж. Ле Гофф. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
- 30 Мельникова Л.А. Развитие ярмарочных городов в Западной Европе в средние века [Электронный ресурс] / Л.А. Мельникова Режим доступа: <https://nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/4953/16.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 31 Мосолкина Т.В. Традиции самоуправления в городах Англии / Т.В. Мосолкина // Средние века. – М., 2000. – Вып. 63. – С. 51 – 64.
- 32 Омельченко О.А. Загальна історія держави і права: Підручник у 2 т. Видання третє, виправлене / О.А. Омельченко. – Т. 1. – М.: ТОН, 2000. – 207 с.
- 33 Петрушевский Д.М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века / Д.М. Петрушевский. – М.: УРСС, 2003. – 224 с.
- 34 Попова Г. А. Как горожане перехитрили короля. Из истории фуэро Толедо / Г.А. Попова // Право в средневековом мире. – М., 2008. – С. 96 – 110.
- 35 Рогачевский А. Л. Немецкое бюргерство в XII – XV вв. / А.Л. Рогачевский. – СПб.: Нева, 1995. – 315 с.
- 36 Розин В.М. Становление права в культуре средних веков / В.М. Розин // Право и политика. – 2003. – № 9. – С. 126 – 136.
- 37 Сванидзе А.А. Средневековые города Западной Европы: некоторые общие проблемы / А.А. Сванидзе // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М., 1999. – Т. 1. –

- С. 12 – 29.
- 38 Сванидзе А.А. Становление средневековых городов (V–XI вв.). / А.А. Сванидзе // История Европы / Под ред. Е. В. Гутновой. – М.: Наука, 1992. – Т. 2. – С. 228 – 235.
- 39 Сванидзе А.А. Цивилизация Северной Европы. Средневековый город и культурное взаимодействие / А.А. Сванидзе. – М.: Наука, 1992. – 134 с.
- 40 Стоклицкая-Терешкович В.В. Основные проблемы истории средневекового города X – XV вв. / В.В. Стоклицкая-Терешкович. – М.: Наука, 2012. – 368 с.
- 41 Тушина Г.М. Черты гражданского общества в средневековом европейском городе / Г.М. Тушина // Вопросы истории. – 1999. – №6. – С. 22 – 31.
- 42 Филиппов Б., Ястребицкая А. Европейский мир X – XV вв. / Б. Филиппов, А. Ястребицкая. – М.: Интерпракс, 1995. – 376 с.
- 43 Харитонович Д.Э. Ремесло. Цехи и мифы / Д.Э. Харитонович // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М.: Наука, 1999. – Т. 1. – С.118 – 124.
- 44 Хачатурян Н.А. Политическая организация средневекового города / Н.А. Хачатурян // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М.: Наука, 1999. – Т. 1. – С. 308 – 319.
- 45 Штокмар В.В. История Англии в средние века / В.В. Штокмар. – СПб.: Алетейя, 2001. – 236 с.
- 46 Ястребицкая А.Л. Средневековая культура и город в новой исторической науке / А.Л. Ястребицкая. – М.: Наука, 1995. – С. 10 – 22.